

TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİNDE ÜNSÜZLERİN SINIFLANDIRILMASI*

M. Volkan COŞKUN**

ÖZET

Makalede, tonlu ve tonsuz ünsüzlerin oluşum safhaları anlatılmış olup, ünsüzlerin niteliklerinden bahsedilmiştir. Ünsüzler; 1. ton bakımından, 2. boğumlanma noktası bakımından, 3. ses yolu bakımından, 4. hava yolu bakımından olmak üzere dört ana başlık altında toplanır. Her ünsüzün ayrı ayrı nitelikleri tespit edilerek, birbirleriyle olan benzeşme veya benzeşmezlik oranları kolaylıkla ortaya çıkarılabilir.

ABSTRACT

In this article the producing levels of voiced and unvoiced consonants are explained. Those are classified into four main groups as; 1. according to their being voiced or unvoiced, 2. according to their producing, 3. according to the way of air (while they are being produced), 4. according to the way of voice. While the quality of each consonant is obtained independently, their similarities or differences among each other can be clarified.

Ünsüzler, esas itibarıyla titreşimli ve titreşimsiz ünsüzler olmak üzere ikiye ayrılır. Titreşimli ünsüzlerin dalgaları, tıpkı ünlülerinki gibi harmoniktir. Onların titreşimli ve harmonik olmaları, ses tellerinin devreye girmesiyle, başka bir ifadeyle titreşmesiyle ilgilidir. İster ünlü, ister ünsüz olsun, titreşimli seslere, dil bilgisi terimleri arasında yer etmiş olan *tonlu sesler* de denir. Bütün ünlü ve tonlu ünsüzler, seslerini ses tellerinden alırlar. Ünlü ve tonlu ünsüzler; akciğerlerden gelen hava akımının, ses tellerine çarpması ve bu esnada ses tellerini titreştirmeye başlamasıyla oluşmaya başlarlar. Bir başka deyişle, ses tellerini titreştiren hava akımı, tellerin arasındaki yolculuğunu tamamladığı anda artık *tonlu hava akımı*dır. Bütün ünlü ve tonlu ünsüzlerin oluşumu esnasında ses telleri hep aynı sayıda, meselâ, ortalama olarak, erkeklerde saniyede 100 defa, kadınlarda saniyede 200 defa, çocuklarda ise saniyede 400 defa titreşir. Bu bakımdan ünlüler ve tonlu ünsüzler, oluşum safhalarının küçük dile kadar olan bölümlerinde, hep aynı niteliğe, yani sadece tonluluk niteliğine sahiptirler, dolayısıyla birbirlerinden hiçbir farkları yoktur. Küçük dile kadar aynı niteliğe sahip, yani sadece tonlu olan ünlüler ve

---

* Makale, TDK'nin bursuyla 1999, 2000 ve 2001 yıllarında gittiğim Almanya'daki Trier Üniversitesi Fonetik Bölümünün laboratuvarında yaptığım araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Bana bu fırsatı sağlayan Muğla Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALİ'ya, Türk Dil Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN'a ve Yürütme Kurulunun Değerli Üyelerine en derin şükranlarımı sunarım. Ayrıca çalışmalarımın her safhasında yol gösteren, Bölümün ve Dünya Fonetikçiler Birliğinin Başkanı Sayın Prof. Dr. Jens-Peter Köster ile Bölümün Öğretim Üyesi Dr. Herbert MASTHOF'a da teşekkür etmeyi bir gönül borcu addederim.

** Yard. Doç. Dr. , Muğla Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.

ünsüzler, küçük dilin sevkettiği yolda, başka birtakım nitelikler daha kazanır ve böylelikle farklılaşmaya başlarlar. Akciğerlerden başlayan yolculuklarını dudakların hemen dışında tamamlayan ünsüzler, bu yolculukları esnasında dört ayrı nitelik kazanırlar. Bu niteliklerden biri, küçük dile kadar olan bölümde; diğer üçü ise, ağız ve burun boşluğuyla dudaklarda oluşur. Meselâ, bir ünsüzdeki dört nitelikten en az biri, diğer bir ünsüzdeki dört niteliğin en az birinden farklıdır. Bu farklılık, bazı ünsüzler arasında dörde kadar çıkar. O hâlde ünsüzleri; birbirlerine 1. derecede benzeyen ünsüzler, birbirlerine 2. derecede benzeyen ünsüzler, birbirlerine 3. derecede benzeyen ünsüzler ve birbirlerine hiç benzemeyen ünsüzler olarak dört kategoriye ayırabiliriz. Meselâ: *b-p*, *c-ç* ve *d-t* gibi karşılıklı ünsüzler, birbirlerine 1. derecede benzeyen ünsüzlerdir; bu bakımdan da, birbirlerinin yerlerine rahatlıkla geçebilirler. *h* ve *v* ünsüzleri, birbirlerine 2.; *t* ve *j* ünsüzleri, birbirlerine 3. dereceden benzeyen ünsüzlerdir. *ç* ve *m* ünsüzleri ise, birbirlerine hiç benzemeyen ünsüzlerdir. Tabii ki, bu benzeşmezlikler, ünsüzlerin nitelikleri bakımındandır.

Ülkemizde Standart Türkçenin ünsüzleriyle ilgili ilk lâboratuvar çalışmasını Prof. Dr. Nevin Selen yapmıştır. 1970'li yılların sonunda yapıldığı anlaşılan bu çalışma¹ değerli bir çalışmadır ve bu çalışmada ünsüzlerin detaylı bir tasnifi yapılmıştır. Ancak teknolojiye yeni gelişmeler, ünsüzlerle ilgili daha yeni birtakım sonuçlara ulaşmamızı sağlamaktadır.

Standart Türkçedeki ünsüzlerin boğumlanma yerlerinin tasnifi, günümüz dil bilgisi kitaplarında olması gerektiğinden farklı yapılmıştır. Meselâ, bu tasniflerde, aslında birer diş eti ünsüzü olan *r* ve *l* ünsüzleri, birer ön damak ünsüzü olarak; birer diş eti ardı ünsüzü olan *ş*, *j*, *c*, *ç* ünsüzleri, ya birer diş eti ünsüzü veya birer damak-diş ünsüzü olarak; birer diş eti ünsüzü olan *d*, *t*, *n*, *r*, *l* ünsüzleri, birer diş ünsüzü olarak gösterilmiştir. Biz, modern fonetik bilgilerinden faydalanarak, fonetik lâboratuvarında yaptığımız detaylı araştırma ve çalışmalar sonucunda, Standart Türkçedeki ünsüzleri aşağıdaki gibi bir sınıflandırma yoluna gittik.

Standart Türkçedeki Ünsüzler dört ana başlık altında sınıflandırılabilir:

1. Ton bakımından
2. Boğumlanma noktası bakımından
3. Ses yolu bakımından
4. Hava yolu bakımından

1. Ton bakımından

Ton bakımından ünsüzler tonlu ve tonsuz olmak üzere ikiye ayrılır:

---

¹ Nevin Selen, *Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilimi ve Türkiye Türkçesi*, Ankara 1979.

Türkçenin Öğretiminde Ünsüzlerin Sınıflandırılması

1.1. Tonlu ünsüzler

Tonlu ünsüzler, tıpkı ünlüler gibi ses tellerini titreştirirler, yani tonlarını ses tellerinden alırlar. Standart Türkçede tonlu ünsüzler şunlardır:

b, d, c, g (ön, orta ve art damak g'leri), j, l (ince l, kalın l), m, n,, r, v, z, y

1.2. Tonsuz ünsüzler

Tonsuz ünsüzler, seslerini çarpma ve sürtünmeden alırlar. Standart Türkçede tonsuz ünsüzler şunlardır:

ç, f, h, k (ön, orta ve art damak k'leri), p, s, ş, t

1.3. Karşılıklı ünsüzler

Tonsuz ünsüzlerin, tonlu ünsüzler arasında birer karşılığı vardır. Bu tür ünsüzlere karşılıklı ünsüzler denir. Bu karşılıklı durum, onların boğumlanma noktalarının aynı olmasındandır.

Standart Türkçedeki karşılıklı ünsüzler şunlardır:

Tonlu ünsüz: Tonsuz ünsüz:

b ----- p

c ----- ç

d ----- t

g(ön, orta ve art) -----k(ön, orta ve art)

v ----- f

z ----- s

j ----- ş

1.4. Karşılıksız ünsüzler

Karşılıklı ünsüzler dışında kalan tonlu veya tonsuz ünsüzlere karşılıksız ünsüzler denir. Karşılıksız ünsüzler iki bölüme ayrılır:

1.4.1. Tonsuz karşılığı olmayan tonlu ünsüzler

Standart Türkçedeki bu ünsüzler şunlardır:

m, n, l (ince ve kalın l), r, y

1.4.2. Tonlu karşılığı olmayan tonsuz ünsüzler

Standart Türkçedeki bu ünsüz şudur:

h

2. Boğumlanma noktası bakımından²

Boğumlanma noktası bakımından ünsüzler çeşitli gruplara ayrılırlar. Bu grupların boğumlanma noktaları, gırtlaktan dudaklara kadar uzanan boğaz ve ağız yolunun çeşitli yerlerinde bulunur. Bu noktalarda başta dil olmak üzere, ünsüzlerin oluşumunda görev alan organlar birbirlerine yaklaşır veya değerler. Ünsüzler, önden arkaya doğru, boğumlanma noktalarına göre aşağıdaki gibi sıralanırlar:

2.1. Dudak ünsüzleri

Bunlar, iki dudağın birbirlerine değmesiyle oluşan ünsüzlerdir.

Standart Türkçede dudak ünsüzleri şunlardır:

p, b, m

2.2. Diş-dudak ünsüzü

Bunlar, alt dudağın üst ön dişlere değmesiyle oluşan ünsüzlerdir. Standart Türkçede diş-dudak ünsüzleri, *v* ve *f* ünsüzleridir.

2.3. Diş eti ünsüzleri

d, t, n, r, l (ince ve kalın l) ünsüzlerinde, dilin ucu, diş etine değer; *s, z* ünsüzlerinde ise, dilin önü diş etine yaklaşır. Bu ünsüzlerden *d, t, s, z* ünsüzlerinde dil aynı zamanda üst ön dişlere de değer veya yaklaşır; fakat, bu ünsüzlerin asıl boğumlanma yerleri diş eti bölgesindedir.

2.4. Diş eti ardı ünsüzleri

Bu ünsüzler, diş eti bölgesinin bitim yeri ile, ön damak bölgesinin başlangıç yeri arasındaki bölgede boğumlanırlar. Bu ünsüzlerin oluşumu esnasında dilin ön kısmı, diş eti ardı bölgesine değer veya yaklaşır.

Standart Türkçede diş eti ardı ünsüzleri, *ş, j, c, ç* ünsüzleridir. *ş, j* ünsüzlerinde dil, diş eti ardına yaklaşır; *c, ç* ünsüzlerinde ise, diş etine değer.

2.5. Ön damak ünsüzleri

Standart Türkçede ön damak ünsüzleri, *y, k* ve *g* ünsüzleridir. Bu ünsüzlerden *y*'nin oluşumu esnasında dilin orta bölümü, ön damağa yaklaşır; *k* ve *g*'nin oluşumu esnasında ise dilin orta bölümü ön damağa temas eder. *k* ve *g* ünsüzleri, ön ünlülerle (i, ü, e, ö, â (ön a)) birlikte kullanılır.

2.6. Orta damak ünsüzü

Standart Türkçede orta damak ünsüzleri, *k* ve *g* ünsüzleridir. Bu ünsüzlerin oluşumu esnasında dilin orta bölümü, orta damağa temas eder. *Kız*

---

² ğ, kendinden önce gelen ünlüleri uzatma görevi üstlenen bir grafemdir. Bk. Volkan Coşkun, Türkiye ve Özbek Türkçelerinde ğ, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı 9, Ankara 2000, s. 251-260.

ve *gıda* kelimelerindeki **k** ve **g** orta damak ünsüzleridir. Orta damak ünsüzleri olan **k** ve **g** ünsüzleri, merkez ünlüyle (ı) kullanılır.

2. 7. Art damak ünsüzleri

Bunlar, dilin arka tarafının yumuşak, yani art damağa değmesi ile oluşan ünsüzlerdir. Standart Türkçede art damak ünsüzleri **k** ve **g** ünsüzleridir. Art damak ünsüzleri **k** ve **g**, arka ünlülerle (u, o, a) birlikte kullanılır.

2.8. Gırtlak ünsüzü

Bu ünsüz, gırtlakta oluşur. Bu ünsüzün oluşumu esnasında, gırtlak içindeki ses telleri, hafifçe birbirine yanaşır; bu esnada, akciğerlerden gelen hava akımı, ses tellerine sürtünür ve bu sürtünmenin sonucunda **h** ünsüzü oluşur.

3. Ses yolu bakımından

Ses yolu bakımından ünsüzler ikiye ayrılırlar:

3.1. Kapantılı ses yolunda oluşan ünsüzler

Bunların boğumlanmaları sırasında harekete geçen organlar, ses yolunu tamamıyla kapatarak hiçbir geçit bırakmazlar. Hava, bu kapantıyı bir patlama ile açar. Onun için bu ünsüzlere **patlayıcı ünsüz** denir. Bu patlama tonlu ünsüzlerde az olur. Fakat, tonsuzlarda çok açık olarak hissedilir.

Standart Türkçede bu gruba giren ünsüzler şunlardır:

b, c, ç, d, g (ön, orta ve art damak g'leri), k (ön, orta ve art damak k'leri), p, t

3.2. Açık ses yolunda oluşan ünsüzler

Bunların boğumlanmaları esnasında, hava yolundaki geçit, daralır veya genişler. Bu sesler, ister dar ses yolunda, ister geniş ses yolunda oluşsun, ses yolu açıkken oluşan ünsüzlerin önünde herhangi kısıtlayıcı bir engel bulunmaz.

Ses yolu açıkken oluşan ünsüzler de kendi aralarında ikiye ayrılırlar:

3.2.1. Dar ses yolunda oluşanlar

Bunların boğumlanmaları esnasında; hava, ses organları arasındaki yoldan sızarak geçer. Bu sebeple, bu ünsüzlere **sızıcı ünsüzler** denir. Standart Türkçede bu ünsüzler şunlardır³:

f, h, j, s, ş, v, z

3.2.2. Geniş ses yolunda oluşanlar

Bunların boğumlanması esnasında; hava, ses organları arasındaki yoldan rahatlıkla geçer. Ses yolundan rahatlıkla geçen bu ünsüzlere **akıcı ünsüzler** denir. Standart Türkçede bu ünsüzler şunlardır:

³ r ünsüzü, kelime sonunda sızıcı ve tonsuzdur.

l (ince ve kalın), m, n, r, y

4. Hava yolu bakımından

Hava yolu bakımından ünsüzler ikiye ayrılır:

4.1. Ağız ünsüzü

Bu ünsüzlerin boğumlanması esnasında, hava akımı ağız yolundan çıktığı için, bu ünsüzlere ağız ünsüzü denmiştir. Standart Türkçede ağız ünsüzleri şunlardır:

b, c, ç, d, f, g (ön, orta, art), h, j, l (ince ve kalın), k (ön, orta, art), p, r, s, ş, t, v, y, z

2.1.4.2. Geniz ünsüzü

Bu ünsüzlerin boğumlanması esnasında, hava akımı burun yolundan çıktığı için, bu ünsüzlere geniz ünsüzü denmiştir. Bunların oluşumu esnasında, küçük dil kısmen ağız yolunu kapatır. Böylelikle hava geniz yoluna sevk edilmiş olur. Standart Türkçede geniz ünsüzleri şunlardır:

m, n